

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СРСР ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ У 40-Х – 50-Х РОКАХ

(*євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники та ін.*)

Друга світова війна стала причиною значних змін у середовищі протестантських церков України. Кількість віруючих збільшувалася. Війна завдала втрат кожній українській родині: мільйони людей втратили своїх рідних і близьких, змушені були залишити міста і села, опинилися “вибитими” із звичного життєвого ритму. Усе це викликало похвалення релігійних настроїв, церковного життя. На середину 40-х років протестантські конфесії роблять спроби відновити структуру своїх організацій, традиційні форми і методи діяльності. Активізують свою роботу релігійні громади у східних та південних районах України.

Найшвидше зростали лави баптистської церкви. Це пояснювалося деякими особливостями її віровчення і організації. По-перше, баптистське віросповідання робить акцент на ідеї споконвічного провиденціалізму, на неминучості і навіть благості страждань.¹ За умов післявоєнних нестатків проповіді фаталізму, невблаганності долі, заклики покірно нести хреста, який випадає на долю кожного, вносили заспокоєння у душі людей, несли в собі якусь утіху. По-друге, баптисти не просто проповідували. Вони створювали громади — згуртовані колективи однодумців, де кожна людина, незалежно від віку і роду занять, відчувала постійну увагу, готовність прийти на допомогу.²

У післявоєнних умовах розгромленого побуту, розпаду звичних (сімейних, особистих) соціальних зв'язків, коли сильніше відчуваються безпритульність, самотність, забутість — громади баптистів не могли не приваблювати багатьох людей. Завдяки цьому керівництву баптистської церкви за кілька років вдалося серйозно перебудувати і відновити свою організацію, розширити і вдосконалити місіонерську діяльність.

Після війни значно посилили свою діяльність церкви євангельських християн, християн віри євангельської та християн євангельської віри (воронаївці). Громади цих конфесій були поширені на всій території України і активно відновлювали свої церковні структури.

Проте стрімке зростання релігійності населення не влаштовувало вище політичне керівництво СРСР. 29 травня 1944 року постановою РНК №628 було створено Раду у справах релігійних культів (РСРК) при Раді Народних Комісарів СРСР. У постанові РНК зазначалося, що “РСРК здійснює зв'язок між урядом СРСР і керівництвом релігійних об'єднань мусульманського, іудейського, буддистського сповідання, вірмено-григоріанської, старообрядської, греко-католицької, лютеранської церков, сектантських організацій з питань цих

культів, які потребують дозволу уряду СРСР”.³ Рада займалася розглядом питань, які ставилися керівниками релігійних культів і які вимагали рішення уряду СРСР; розробкою проектів законодавчих актів і постанов з питань цих культів, а також інструкцій та вказівок щодо їх застосування і внесення на розгляд Раднаркому. РСРК наглядала “за правильним і своєчасним впровадженням у життя законів і постанов Уряду СРСР щодо релігійних культів, надавала уряду інформацію і висновки щодо діяльності релігійних культів, здійснювала загальний облік церков, молитовних будинків, складала статистичні звіти за даними, що надходили від місцевих радянських органів”.⁴ РСРК мала право вимагати від центральних і місцевих радянських органів необхідні матеріали та довідки з питань, що були пов'язані з релігійними організаціями, а також утворювала комісії для розробки окремих положень стосовно культів. Усі центральні установи і відомства СРСР свої заходи щодо релігійних культів попередньо узгоджували із Радою.

При Раднаркомів союзних і автономних республік та обласних (крайових) виконкомів РСРК мала своїх уповноважених, які діяли згідно з повноваженнями Ради. Головою РСРК було призначено І.В.Полянського, а уповноваженим в Українській РСР — П.Я.Вільхового.

У 40-х роках серед протестантських громад значно посилювалися інтеграційні процеси. Насамперед, це стосувалося церков євангельських християн і баптистів. Це призводить до об'єднання церков. Але об'єднання зумовлювало низку внутрішніх і зовнішніх чинників. Серед внутрішніх чинників слід виділити: 1) прагнення отримати централізовану організацію; 2) відсутність принципових розходжень у віросповідній та культовій практиці; 3) тривалу історію співпраці між конфесіями; 4) зміцнення позицій і суспільного впливу церков. Серед зовнішніх чинників, які зумовлювали об'єднання ми виділяємо: 1) єдину можливість для релігійних громад діяти легально; 2) політику жорсткого тиску на віруючих і духовенство з боку радянських владних структур, партійних органів і КДБ, що змушувала протестантів об'єднуватися, утворюючи одну велику, але “слухняну” і легко контрольовану релігійну організацію.

Ідея об'єднання євангельських християн і баптистів була далеко не новою. Вона з'явилася у протестантському середовищі ще наприкінці XIX століття. З того часу це питання завжди активно дискутувалося на з'їздах євангельських християн

і баптистів. Ці конфесії досить дружно співіснували. Як зазначає дослідник В.Любащенко, “період першої третини ХХ століття можна характеризувати як історію спільного євангельсько-баптистського братства в Україні”.⁵

Зараз досить важко оцінити, як могли б завершитися інтеграційні процеси між даними церквами. Адже життя протестантів коригувалося державною політикою. Таким чином, схема, за якою будувалися стосунки євангельських християн і баптистів, була деформована політикою радянської держави. Во для будь-якого деспотичного режиму прагнення встановити суворий контроль не лише за діяльністю усіх соціальних інститутів і груп, але й за сферою їх щоденного життя цілком нормальне і природне. Ідеалом виступає повністю регульоване, “прозоре” суспільство, в якому ліквідовані усілякі впливові центри, незалежні цінності, непередбачувані нахили особистостей.⁶ Усі життєві цінності, творчі ініціативи, прояви захоплення і радості — повинні інспіруватися, схвалюватися і впроваджуватися виключно “згори”. Зазвичай це досягалося за допомогою адміністративного контролю, через підпорядкування тих чи інших соціальних інститутів відповідних державно-партійних органів. Саме з цією метою було створено РСРК. Але з релігією справа була набагато складнішою: церква за конституцією “відокремлена” від держави, і її не можна було безпосередньо включити до системи світської влади.⁷ Враховуючи цю особливість, держава вирішила створити єдину, легко контрольовану церковну організацію (серед віруючих євангельсько-баптистського спрямування), поставити на її чолі “слухняне” керівництво і через нього, застосовуючи метод “батого і пряника”, намагатися управляти помісними церквами і масовою релігійною свідомістю. Основна мета, до якої прагнули досягти партійні ідеологи СРСР і УРСР, — прискорене, класове “згасання” релігії, якій не було місця у комуністичному суспільстві. За словами Л.Мітрохіна, “перемогла ідея повторити досвід, нещодавно проведений з Руською православною церквою, який, здається, себе не виправдовував”.⁸

Варто зазначити, що релігійні лідери євангельських християн і баптистів, розглядаючи ідею об’єднання, переслідували зовсім іншу мету. Адже Співка баптистів була ліквідована ще у 1935 році, а багато її служителів змушені були перейти (для того щоб легально існувати) до випадково збереженої Всесоюзної спілки євангельських християн (ВСЄХ). Лідери обох конфесій серйозно обмірковували перспективи майбутнього.

Війна досить міцно згуртувала віруючих. Влітку 1941 року ВСЄХ звернулася до усіх братів християнського віросповідання із закликом виконати свій обов’язок по захисту рідної країни. Віруючі воювали на фронті, збирали для армії кошти, добровільно працювали у госпіталах і т.п.

У травні 1942 року керівники баптистської церкви Микола Левінданто та Михайло Голяєв звернулися до ВСЄХ, яку очолювали Михайло Орлов

та Олексій Андрєєв, з пропозицією щодо об’єднання і спільну протидію фашистським загарбникам.⁹ Процес об’єднання, який вже фактично проходив на місцях, було розпочато офіційно. Для радянських партійних функціонерів настав довгоочікуваний час. Лише війна, яка лютувала в країні, перешкоджала об’єднанчому рухові.

Коли ситуація на фронтах значно покращилася і партія отримала змогу й час звернути більшу увагу на релігійні проблеми, уряд СРСР дав згоду на об’єднання. 26-29 жовтня 1944 року у Москві проходить Всесоюзна нарада — з’їзд представників євангельських християн і баптистів¹⁰. Умови об’єднання в основному повторювали угоду 1920 року: усі громади повинні мати по можливості рукопокладених пресвітерів, які здійснюють хрещення, хлібопереломлення і шлюб. При відсутності таких пресвітерів дані обряди могли здійснювати й нерукопокладені члени громади, але лише за дорученням церкви. Було вирішено, що хрещення і шлюб мають однакову силу як у випадку покладання рук, так і без нього. Таким же чином було вирішено питання про хлібопереломлення (можна ламати хліб на дві частини, або на декілька).

Як бачимо, наприкінці 1944 року шляхом злиття двох великих протестантських течій, утворюється Всесоюзна спілка євангельських християн і баптистів — ВСЄХіБ (з жовтня 1945 року — ВСЄХВ).

Керівництво ЄХВ вважало, що об’єднання відбулося добровільно, без жодного впливу влади чи духовних центрів обох спілок¹¹. Воно йшло не згори, а знизу, про що свідчив його стихійний характер. Але для багатьох дослідників залишалося нерозкритим питання про те, за яких умов відбувався останній, офіційний і завершальний етап злуки, включаючи і жовтневий з’їзд. Досліджені архівні матеріали дають нам змогу твердити, що інтеграційні процеси 1944 року проходили під загальним керівництвом вищої політичної верхівки СРСР та РСРК.

Створення Співки ЄХВ засвідчувало появу на теренах СРСР централізованої, багатоступінчастої і розгалуженої протестантської організації. На чолі її стала Всесоюзна рада ЄХВ (ВРЄХВ) зі штатом старших пресвітерів у кожній республіці (спочатку вони називалися уповноважені ВРЄХВ) і пресвітерами, які керували громадами на місцях. Першим головою ВРЄХВ став у 1944 році колишній євангельський християнин Я.І.Жидков. Старшим пресвітером і уповноваженим ВРЄХВ по УРСР було призначено О.Л.Андрєєва — євангельського християнина.

Отже, на теренах СРСР і України з’явилася нова протестантська церква. Те, чого не вдалося досягти ні царській Росії, ні в більш менш “вільні” роки непу — здійснюється в сталінські сорокові роки. Причому, як покаже історія, розмах цього об’єднання набагато перевершив побажання лідерів двох конфесій, які вони висловлювали до цього. Ця злука, “по-радянськи”, стала причиною багатьох незгод і суперечностей в церкві ЄХВ. Навіть офіційна радянська історіографія

вказувала на певну штучність злиття цих протестантських церков.¹²

Наступним кроком у діяльності РСРК стало насильне приєднання до ВСЄХБ громад церкви п'ятидесятників (християн віри євангельської — ХВЄ і християн євангельської віри — ХЄВ).

П'ятидесятництво виникає на початку ХХ століття всередині протестантських фундаменталістів Америки.¹³ Воно швидко зростає чисельно і невдовзі набуває міжнародного розмаху. На сьогодні віруючих п'ятидесятників у світі більше 51 мільйона осіб.¹⁴ В Україні було два основних центри поширення п'ятидесятників — східний і західний. Діяльність п'ятидесятників на Сході України була прямо пов'язана з іменем І.С.Воронаєва, православного, який у 1907 році перейшов у баптизм. І.Воронаєв служив офіцером у царській армії і був пресвітером Одеської баптистської громади, а в 1912 році — емігрував до США. В Україну І.Воронаєв повертається як місіонер одного із американських п'ятидесятницьких об'єднань — Асамблеї Бога. Він обирає для своєї діяльності Одесу, яка завдяки своєму міжнародному порту мала зв'язки з іншими містами. Під керівництвом І.Воронаєва п'ятидесятники поширили свій вплив на великі індустріальні райони України. У перші місяці 1930 року лише на Дніпропетровщині діяло більше 50 громад ХЄВ.¹⁵

На початку 20-х років до Західної України із США повернулися п'ятидесятники І.Герис, П.Ільчук, Й.Антонюк, Т.Нагорний. Вони організували навколо себе віруючих. У 1929 році у селищі Стара Човниця на Волині відбувся перший з'їзд п'ятидесятників Східної Польщі, Західної України і Західної Білорусії. З'їзд приймає рішення щодо створення Спільки зборів церкви ХВЄ з центром у Лодзі. Українців у керівництві Спількою представляли І.Панько, Г.Федишин, П.Ільчук, Д.Косьма, Т.Нагорний, К.Леонович, С.Ярмолюк, І.Зуб-Золотарьов, М.Вербицький.¹⁶

На середину 40-х років крім церков ХЄВ і ХВЄ п'ятидесятників репрезентували християни в душі апостолів, або смородинці (за прізвиськом засновника — М.П.Смородіна), а також дрібні об'єднання сьоністів, шмідтівців, леонтівців, мурашківців.

Під час війни значно зміцнили організаційні структури церкви ХЄВ. Було утворено Управління Єпископальної церкви ХЄВ, яке включало 4 єпархії: Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Криворізьку і П'ятихатську. З приходом радянської влади Управління Єпископальної церкви було ліквідовано. Колишні керівники єпархій — єпископи Д.І.Пономарчук (м. Дніпродзержинськ), Г.Г.Понурко (м. Дніпропетровськ), П.П.Шокало (м. Кривий Ріг), А.І.Бідаш (м. П'ятихатки), а також пресвітери К.С.Кружко, М.В.Кузьменко, І.Левчук продовжують керувати духовним центром церкви ХЄВ. Керівники ХВЄ і ХЄВ прагнуть законно зареєструвати свої структури, але РСРК уже мала стосовно п'ятидесятників інші наміри. Взимку 1945 року пресвітери Д.М.Адамик, А.В.Нікітчук, П.І.Ільчук відновили у Львові духовний центр ХЄВ на Західній Україні, але власті відразу ж розпустили його як незаконний.¹⁷

У квітні 1945 року Д.Пономарчук, П.Шокало, А.Бідаш звернулися до РСРК з декларацією, де засвідчували про своє лояльне ставлення до радянської влади, визнавали обов'язок військової служби, просили легалізувати їх діяльність. З такою ж заявою вони звернулися наприкінці квітня до РМ СРСР.¹⁸ Влітку 1945 року лідерам ХЄВ було відмовлено в реєстрації і запропоновано приєднатися до церкви ЄХБ, оскільки між двома конфесіями не існувало серйозних догматичних розходжень.¹⁹

Післявоєнна реєстрація релігійних громад СРСР, яка розпочалася у 1944 році, була загально-обов'язковою для усіх церков. Віруючі зареєстрованої церкви мали право на легальне, відносно вільне, але під контролем влади задоволення своїх духовних потреб. Віруючі незареєстрованих церков перебували у набагато гіршому становищі. Зокрема, їм заборонялося збиратися великими групами для відправлення релігійних обрядів. Коли ж вони порушували цю заборону, то влада відразу зараховувала їх до розряду “релігійного підпілля”, яке вважалося ворожим до радянського ладу. Таке підпілля зазнавало найжорстокіших репресій владних структур. Особливо це стосувалося лідерів та активу релігійних громад. Рада у справах релігійних культів отримала від партії і уряду виключне право вирішувати — кому бути, а кому не бути зареєстрованим, які церкви повинні об'єднатися, а які не повинні. Зрештою, все повоєнне радянське законодавство про культу розроблялося функціонерами РСРК. Саме РСРК коригувала і спрямовувала післявоєнні репресії щодо окремих церков, культів, дрібних релігійних сект. Тому лідерам ХЄВ постійно нагадували про те, що їх чекає у випадку неприйняття пропозицій РСРК. З іншого боку деяким лідерам ХЄВ було обіцяно (не для широкого розголосу!) збереження високих посад у об'єднаній церкві.²⁰

У серпні 1945 року Д.Пономарчук і А.Бідаш були запрошені до Москви на пленум ВРЄХБ. 19 серпня 1945 року розпочалися складні переговори у ході яких було підписано Серпневу угоду, за якою церкви ЄХБ і ХЄВ зливалися в одну конфесію, але за умови відмови п'ятидесятників від “глассолатії” та “обряду омовіння ніг”.²¹ Таким чином лідери ХЄВ, які опинилися перед жорстокою альтернативою, “добровільно” погодилися на об'єднання. Варто зазначити, що РСРК довелося “тиснути” також і на ВРЄХБ, оскільки її лідери досить неохоче сприйняли ідею об'єднання. Ні лідери об'єднаної церкви ЄХБ, ні функціонери РСРК навіть не зрозуміли і не усвідомили усієї складності ситуації. Якщо не враховувати скромного досвіду об'єднання православ'я і старообрядництва — створення єдиної церкви за Павла I, то впродовж всього імператорського періоду російської історії на подібну акцію не наважилися навіть оберпрокурори Синоду.²² Коли б у РСРК була нагода, то вона ладна була приєднати до церкви ЄХБ і конфесії адвентистів сьомого дня (АСД) і молокан, щоб створити єдину, слухняну і легко керовану протестантську суперцеркву в СРСР.

У листопаді 1945 року розпочався процес практичного злиття громад п'ятидесятників із церквою ЄХБ. Як наслідок — неможливо зафіксувати точну кількість громад і віруючих церкви ХЄВ у повоєнні роки. Одні громади реєструвалися як автономні, інші — як об'єднані, а найбільше було незареєстрованих громад. Через злиття громад ХЄВ, процес їх загального обліку ускладнився. За різними даними на 17 квітня 1946 року в Україні було зареєстровано біля 200 церков п'ятидесятників, з яких 116 — злилися із ВРЄХБ.²³ На 1 січня 1947 року в Україні було зареєстровано 626 громад ХЄВ із загальною кількістю віруючих майже 25000 осіб. З них із ВСЄХБ повністю злилася 441 громада, де перебувало 20419 віруючих.²⁴ Віруючі п'ятидесятники здебільшого досить негативно сприйняли Серпневу угоду. У багатьох регіонах України влада фіксувала різкі виступи проти об'єднання.²⁵

Інтеграційні процеси серед протестантських церков тривали і далі. У 1946 році на братській конференції в Ужгороді до церкви ЄХБ приєдналося 25 громад і груп вільних християн (дарбистів) Закарпаття.²⁶ Конференція вирішила: 1) приєднати усі громади християн Закарпатської області до Спільки ЄХБ СРСР і об'єднатися із баптистськими громадами Закарпаття в одне братство...; 2) провести реєстрацію своїх громад, відповідно до діючого законодавства СРСР.²⁷ ВРЄХБ стверджує, що на Закарпатті всього приєдналося майже 170 громад з чисельністю віруючих 5300 осіб.²⁸

У 1947 році на основі Серпневої угоди 1945 року із церквою ЄХБ об'єдналися євангельські християни у дусі апостольському (одиничники). Їх представляли М.Смородін, М.Шишков, Є.Прудников. Крім того, за період 1945-1949 років до ВСЄХБ приєдналося майже 70 громад Спільки Церков Христових (СЦХ), яка діяла здебільшого на території Західної Білорусії і України.²⁹ Для того, щоб завершити розгляд об'єднаної кампанії серед протестантів СРСР і УРСР зазначимо, що з 1964 року до ЄХБ починають приєднуватися ще й громади братських меннонітів. Це відбувалося після з'їзду ЄХБ 1963 року та розширеного пленуму виконавчого органу ЄХБ у серпні 1964 року, де були прийняті відповідні рішення, розроблено механізм і засади об'єднання.³⁰ У статуті, прийнятому на з'їзді, братські менноніти названі у числі членів ЄХБ.³¹

Таким чином, церква ЄХБ в 40-х – 80-х роках — це спілка різних протестантських конфесій, досить близьких за віросповіданням, але різних за культовою практикою. Ця спілка була витвором РСРК, яка фактично керувала духовним центром віруючих — Всесоюзною радою.

Політика РСРК здійснювалася у руслі об'єднаних процесів серед протестантів, за правилами, які створювали самі функціонери. У перше повоєнне десятиліття ставлення РСРК до протестантів відзначалося певною своєрідністю. Так, у 1944-1948 роках власті не чинили великого тиску на громади. У всіх областях проходила реєстрація громад, яку влада широко підтримувала. Але це робилося не як вияв любові до віруючих, а для обліку

і упорядкування церковної мережі. Державна політика щодо протестантів здійснювалася на двох рівнях — вищому і нижчому. На вищому рівні офіційним виразником державних інтересів була Рада у справах релігійних культів. На нижчому рівні — відповідні служби обласних і районних виконкомів рад депутатів трудящих. На усіх рівнях політика щодо церкви ЄХБ (як і до інших конфесій) корегувалася партійними органами і КДБ. Рада у справах релігійних культів здійснювала цілковитий контроль за протестантськими церквами. Перші важливі офіційні документи РСРК прийняті у 1945 році розвіяли надії протестантського духовництва щодо демократичності і терпимості держави у релігійному питанні. В інструктивному листі РСРК №162 від 29.05.1945 року говорилося: «Не скрізь уповноважені Ради досить рішуче перешкоджають незаконній діяльності громад — це спеціальна робота серед дітей і молоді, благодійницька діяльність, надання допомоги бідним, надання матеріальної допомоги віруючим, місіонерська робота серед населення. Такі прояви потрібно рішуче зупинити через релігійні центри, або шляхом особистого попередження керівництва громад».³² Це був перший інструктивний лист, який прямо стосувався діяльності релігійних громад. У другому інструктивному листі (№305-с від 15.10.45 р.) старшим пресвітерам ЄХБ заборонялося вільно пересуватися по країні. Вони повинні були обов'язково узгоджувати свої маршрути з республіканськими і обласними уповноваженими РСРК, відвідувати лише зареєстровані громади.³³ У листі мав місце заклик: «Не допускати до реєстрації служителів культу політично шкідливих і сумнівних елементів. Спочатку громада має узгодити кандидатуру із уповноваженим Ради СРК, а потім надсилати документи до свого релігійного центру... Кандидатури неприйнятні або сумнівні відводити відразу під різкими приводами...».³⁴ У цьому ж листі Рада СРК категорично забороняла проведення таких заходів як «День жнив», «Вечеря любові», а також роботу із молоддю. У випадках невиконання цих вимог громади підлягали розпуску.³⁵ Реєстрація громад поступово перетворилася на інструмент тиску на віруючих. Загальна політика РСРК спрямовувалася на ліквідацію релігійного руху, на розпалювання ворожнечі у громадах, на дискредитацію окремих священнослужителів. Голова Ради СРК І.Полянський, уповноважений Ради по УРСР П.Вільховий, обласні уповноважені, уважно стежили за «дотриманням законодавства про культу». Прихильники церкви ЄХБ важко сприймали той факт, що її духовний центр — ВРЄХБ поступово став слухняним інструментом у руках влади. Якщо на середину 40-х років духовний центр ЄХБ в Україні на чолі з О.Андрєєвим намагався хоча б потайки від держави проводити якусь незалежну лінію, то на середину 50-х років апарат старшого пресвітера ЄХБ в УРСР стає виразником політики РСРК щодо церкви. Драматизм становища полягав ще і в тому, що ВРЄХБ на угоду РСРК, почала усувати від керівництва громадами талановитих пресвітерів і

проповідників, які відмовлялися виконувати атеїстичні настанови держави.

У цьому плані для нас вельми цікавою є секретна копія протоколу засідання РСРК від 24 грудня 1946 року «Про стан і діяльність релігійних культів на території Української РСР». На цьому засіданні із доповіддю про релігійну ситуацію виступив уповноважений РСРК по УРСР П.Я.Вільховий.³⁶ З приводу об'єднання ХСВ і ЄХБ уповноважений сказав: «Де керівники громад незгодні об'єднуватися — діяти через голову керівників!».³⁷ Коли уповноваженого попросили розповісти про громаду вільних християн у селі Великі Лучки на Закарпатті (ця громада мала майже 500 віруючих і не хотіла приєднуватися до ЄХБ), про яку говорилося в доповіді, П.Вільховий сказав, що «вільні християни знаходяться у західних областях і, ймовірно, це петлюрівські організації».³⁸ Старшого пресвітера ЄХБ в Україні О.Андрєєва уповноважений характеризував негативно: «Хто такий Андрєєв? Людина хитра, слабохарактерна. Дуже боїться баптистів. (Андрєєв — колишній свангельський християнин. — Авт.). Йому краще ХСВ, ніж баптисти. Дуже нещирий. Нікому не довіряє свою касу. Без дозволу скликає обласні наради пресвітерів».³⁹ Ще більш відверто висловлювалися інші члени Ради. Так, завідуючий відділом РСРК В.Соколов сказав: «...Андрєєв хитрить і викручується. Він розпустився після поїздки до Швеції, надивився там демократичних порядків. Якщо він не зміниться, то потрібно буде ставити питання про оргвисновки і шукати іншого працівника ВРЄХБ в Україні»⁴⁰ (підкреслено нами. — Авт.). А заступник голови РСРК Ю.Садовський додав: «Якщо Андрєєв забуде ті уроки, що отримав, то доведеться йому нагадати» (підкреслено нами. — Авт.). Необхідно взяти з ним дуже тверду лінію, щоб він знав — ніякої підтримки з Москви він не отримає». Разом з тим Садовський закликав оберігати інститут старших пресвітерів церкви ЄХБ, «який введений за нашої активної підказки тому, що дуже зручний».⁴¹ (підкреслено нами. — Авт.). Таким чином, керівництво церкви ЄХБ мусило бути «слухняним» і виконувати усі настанови влади.

Уперше ці настанови були детально викладені у довідці уповноваженого РСРК в УРСР П.Вільхового про становище і діяльність церкви ЄХБ станом на 1 липня 1947 року.⁴² Служителям культу заборонялося проводити спеціальну роботу серед молоді і дітей (організація зібрань, гуртків, молодіжних свят, концертів, музичних і вокальних колективів, роздача подарунків, безкоштовні обіди). Зрозуміло, що допускати дітей та неповнолітню молодь на молитовні зібрання служителям культу заборонялося. Для того, щоб діяльність ЄХБ не набувала широкого розголосу, водяне хрещення повинно було здійснюватися в певні дні, в ранній час, у спеціально відведених для цього безлюдних місцях, за погодженням і часто у присутності обласного уповноваженого РСРК.⁴³ Цікаво, що у своїй статті «Наше водяне хрещення», яка була надрукована на сторінках п'ятого номера журналу

«Братський вісник» за 1946 рік, голова ВРЄХБ Я.Жидков цілковито погоджувався з такою новою формулою хрещення.⁴⁴ Була обмежена також і свобода пересування пресвітерів та проповідників. Вони могли обслуговувати тільки ту громаду, де були зареєстровані, а проповіді в інших громадах суворо заборонялись. Проповідувати на молитовних зборах мали право лише зареєстровані пресвітери. Віруючих допускали до проповіді лише в особливих випадках, під особисту відповідальність пресвітера. Тобто, кількість виступаючих на молитовних зборах була обмеженою. Обмежувалася і кількість молитовних зборів — не більше 2 на тиждень. Заборонялась всіляка матеріальна допомога для бідних, місіонерська робота віруючих (обходи будинків, поширення Біблії, псалмів і т.д.). «Свята жнив» мали відбуватися тільки для членів громади в межах певного молитовного будинку. З метою стабілізації і поступового скорочення кількості громад ЄХБ, органи місцевої влади отримували спеціальні інструкції РСРК:

1) слідкувати, щоб договори на оренду приватновласницьких будинків заключалися на термін не менше 3-5 років. Це було дуже дорого для віруючих;

2) в областях, де густа сітка громад ЄХБ, укрупнювати ці громади, об'єднуючи дрібні організації в одну велику. «Укрупнені» громади повинні перебувати на відстані 8 кілометрів одна від одної. Цей захід заважав віруючим, особливо людям похилого віку, відвідувати молитовні збори. Кількість громад ЄХБ лише у 1947 році скоротилася на 325;

3) обласні уповноважені РСРК мали слідкувати, щоб санітарно-технічні та протипожежні вимоги до молитовних будинків були значно завищені;

4) взяти курс на професіоналізацію пресвітерського складу — звільнити служителів культу від роботи в колгоспах, закладах, підприємствах. З одного боку, це ізолює пресвітерів від спілкування з людьми, а з іншого — громади будуть їх утримувати власним коштом.⁴⁵

Такі заходи влади болісно вдарили по громадах. Але у 1948 році завершувалася не лише їх загальна реєстрація. Закінчувалася і політика відносного лібералізму у державно-церковних взаєминах. Починаючи з 1948 року, влада застосовує до усіх незареєстрованих релігійних громад виключно силові методи. Політика держави щодо слухняних конфесій у 1944-1953 роках була значно м'якшою. Аналізуючи цей період державно-церковних взаємин, дослідник В.Пащенко зробив аргументований висновок про те, що поки був живий Й.Сталін, існувала неписана угода між Кремлем та лояльними релігійними конфесіями про «мирне співіснування». «При сталінській залізній централізації, — зазначає В.Пащенко, — місцеві адміністрації не посміли б порушити угоду, схвалену особисто вождем, угоду, котру ніколи офіційно не проголошували, а отже, і не могли анулювати за життя Й.Сталіна. Тому головною мішенню антирелігійної пропаганди стають Ватикан та

Всесвітня Рада Церков як антикомуністичні сили, які начебто «підбурюють холодну війну».⁴⁶ Проте ще за життя вождя «войовничий атеїзм» розпочав підготовку до масової атаки на церкву. Наприкінці 40-х років почастішали випадки грубого адміністрування з боку місцевих органів влади. Першою «ластівкою», що означала згасання «відлиги» у державно-церковних взаєминах, була постанова ЦК КПРС від 7 липня 1954 року «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її поліпшення». РСРК, міліція, прокуратура, КДБ нарешті отримали повну свободу дій. Наступ на релігійні громади був настільки активним, що партія, боячись соціального вибуху, змушена була тимчасово призупинити цей процес. Чиновники настільки завзято виконували постанову, що почали порушувати навіть діюче (далеко не демократичне) законодавство про культу, стали на шлях грубого адміністрування. 10 листопада 1954 року з'явилася інша постанова ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення». Вона відкидала принципи грубого адміністрування, але не змінила глибинної суті державної політики. Деякі пресвітери ЄХБ і АСД усіляко вихваляли цю постанову, її вітали майже усі віруючі. Але це була лише тимчасова, на 3-4 роки, зміна тактики властей. Стратегія була ж незмінною — повне викорінення релігії, або ж перетворення церкви на слухняний, «кишеньковий інструмент». Лібералізація церковного життя в Україні у середині 50-х років так і не настала тому, що жорстокіша липнева (1954 р.) постанова ЦК партії стала основою політики місцевих властей щодо церкви.⁴⁷ Стратегія «укрупнень і зняття з реєстрації» призвели до значних змін у кількості громад та служителів культу ЄХБ. На 1 липня 1947 року по СРСР нараховувалось 2669 громад ЄХБ, а в Україні з них 1864 (близько 70 відсотків), із загальною кількістю віруючих майже 94019 осіб.⁴⁸ У 1948 році — вже 1788 громад ЄХБ, що мали 2085 служителів культу.⁴⁹ На 1 липня 1955 року — 1351 громада ЄХБ і 1366 служителів культу.⁵⁰ На 1 липня 1957 року — 1344 громади і 1364 священнослужителя ЄХБ.⁵¹ Процеси скорочення кількості громад були настільки штучними, що зовсім не відбивалися на чисельності віруючих. У 1948 році, в період закінчення реєстрації, в Україні нараховувалося віруючих церкви ЄХБ 76056 осіб, у 1955 році — 96915, у 1956 — 98845, у 1957 — 100953 особи.⁵² Велика кількість віруючих опинилася поза реєстрацією.

Які б зусилля не докладали функціонери РСРК, їм не вдалося поставити під свій контроль усіх віруючих. Першими відкрито виступили проти державних методів церковного регулювання п'ятидесятники. Вони наполегливо домагалися незалежної реєстрації, займалися активною місіонерською діяльністю. Проти керівників церкви ХЄВ, які не відмовлялися від своїх переконань, власті чинили репресії. У другій половині 40-х — на початку 50-х років велика кількість пресвітерів, проповідників, благовісників, регентів, дияконів потрапила до таборів. За антирадянську діяльність

були засуджені єпископи ХЄВ А.Бідаш, П.Шокало, Г.Покурко. Так, у Ворошиловградській області було засуджено 6 керівників — С.Клименка, В.Білоусова, А.Корильського, А.Калитвинцева, В.Невінчаного, В.Буєновського.⁵³ На Дніпропетровщині до таборів кинули 24 лідери ХЄВ і ЄХБ — П.Тараненка, К.Кружка, М.Місору, С.Яшника, А.Коваленка, О.Дорошенка та ін.⁵⁴ На Закарпатті — 26 керівників ХЄВ, ЄХБ, євоністів та АСД-реформістів — Д.Зозулю, І.Рубиша, В.Пеймера, І.Повха, Д.Пацкана, В.Білича, Н.Цебера та ін.⁵⁵ На Київщині репресували 10 керівників ХЄВ — В.Бойка, П.Губанова, Я.Приходька, І.Камлова, Л.Пархоменка та ін. У Кіровоградській області — 37 осіб — М.Кузьменка, Й.Майстренка, С.Ратушного, Ф.Дяченка, В.Хорунженка, С.Філоненка, Д.Лиходєєва та ін. У цій області був засуджений також і старший пресвітер ЄХБ І.Я.Татарченко, який виступав проти об'єднання з ХЄВ.⁵⁶ У Криму було заарештовано пресвітерів ХЄВ К.Вошила і О.Вовка.⁵⁷ На Рівненщині — 7 осіб: І.Мичку, Д.Котка, М.Левчука та ін. У Сталінській області — 45 осіб (різних культів): М.Дзюбанова, Я.Литвиненка, І.Малоту, В.Стрюца, А.Павенка, І.Орлова, В.Марченка та ін.⁵⁸ На Хмельниччині засудили пресвітерів ХЄВ О.Гулу, П.Кузьмича, В.Бернадського, І.Кухановського. На Чернігівщині — А.Амелькіна, І.Анікуського, М.Бідненка. На Тернопільщині — Д.Чайку, О.Шпака, Д.Биця, П.Воляника.⁵⁹ На Миколаївщині до таборів кинули 13 лідерів ХЄВ і ЄХБ — К.Колесникова, Ф.Мітряєва, К.Гнатенка, В.Чорного та ін.⁶⁰ Іще раз зазначимо, що це були керівники церков ЄХБ, ХЄВ, АСД-реформістів. Рядові віруючі потрапляли до таборів тисячами.

Протестанти вперто боролися за свої права. У 1948 році на Рівненщині відбулася нелегальна нарада місіонерів ХЄВ. У 1950 році така ж нарада відбулася і на Хмельниччині.⁶¹ Влада усіма способами намагалася не допустити організованих зібрань ХЄВ. Пропагандистські органи поширювали серед населення усілякі плітки про шкідливість «пророків» і «пророчиць» ХЄВ, зображали їхні релігійні обряди як акти бузувірської екзальтації.

Це не допомагало. У січні 1953 року відбулася міжобласна нарада представників громад ХЄВ Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Рівненської областей, яка обрала керівний орган. Останній утворив спеціальний штат проповідників, зв'язкових, утримувачів конспіративних квартир, нелегальних молитовних будинків.⁶² У серпні 1956 року А.Бідаш, який повернувся із ув'язнення, організував у Харкові підпільний з'їзд ХЄВ і сформував духовний центр,⁶³ який розповсюдив відозву до всіх віруючих п'ятидесятників з вимогою — домогтися від уряду СРСР реєстрації окремої спілки ХЄВ.⁶⁴

У другій половині 40-х років у церкві ЄХБ виник розкол. Частина віруючих не погодилася з політикою духовного центру і відокремилася від ЄХБ. Віруючі цієї течії назвали себе «чистими» баптистами. Цей рух виникає на Донбасі у робітничих громадах ЄХБ. Його очолили

талановиті проповідники М.Зюбанов, О.Асін, Г.Дубовик, Я.Литвиненко, С.Зернов. «Чисті» баптисти виступали за широке реформування і оновлення церкви ЄХБ, проти підпорядкування державі, проти об'єднань із іншими культурами. Усі ці лідери були репресовані на середину 50-х років. Ідеї «чистих» баптистів знаходили підтримку і серед деяких керівників церкви ЄХБ в Україні. Так, старший пресвітер ЄХБ у Кіровоградській області І.Я.Татарченко був палким прихильником опозиції.

Аналогічні процеси розколу виникли у другій половині 40-х років і в церкві АСД на Закарпатті. Тут виникає рух АСД-реформістів (суботників), який очолювали проповідники В.Білич, Д.Пацкан та І.Павлович. Реформісти також виступали проти втручання держави у справи церкви.

У перше повоєнне десятиліття в громадах ЄХБ і ХСВ надзвичайно гостро стояло питання молитовних будинків. Органи радянської влади усілякими способами прагнули позбавити віруючих культової власності. Особливо важка ситуація склалася у Києві. Так, у своїй довідці «Про дислокацію секти ЄХБ у м. Києві» за 1945 рік, уповноважений РСРК в УРСР П.Вільховий повідомляє: «...у процесі щоденного вивчення внутрішнього життя і регулювання діяльності сектантів, з метою стиснення нами було ліквідовано в першу чергу громади, діяльність яких мала реакційно-містичний та бузувірський характер». ⁶⁵ Було припинено діяльність громад ЄХБ по вулицях: Червоноармійській, буд. 89 (213 осіб), Жилианській, буд. 104 (381 особа), Богдана Хмельницького, буд. 4 (93 особи), на хуторі Коцюбинського в Києво-Святошинському районі (37 осіб). Таким чином, із 10 громад ЄХБ лише за один рік ліквідували 4. Актив червоноармійської громади репресували тому, що вона була заснована у роки окупації і «перетворилася на збіговисько активного елемента бузувірської секти трясунів, на чолі з буржуазно-націоналістичним керівництвом». ⁶⁶ За співробітництво з окупантами закрили і найстарішу в Києві (з 1904 року) жилианську громаду ЄХБ. Доля найбільшої громади міста — по вулиці Леніна 53-А, також була невизначеною. У 1928 році віруючі власним коштом відбудували молитовний будинок, але згодом його відібрали і передали авіаінституту. У 1941 році віруючі знову зайняли ніким не заселене приміщення будинку. У 1945 році уповноважений РСРК в УРСР вніс пропозицію про закриття молитовного будинку, оскільки це «звільнить центральну частину міста від небажаного впливу сектантства і зменшить питому вагу їхнього впливу». ⁶⁷ Поряд із громадою ЄХБ знаходилося ремісниче училище і міністерство сільського господарства УРСР, яке прагнуло взяти будинок на свій баланс. Таким чином, молитовний будинок по вулиці Леніна 53-А було закрито і передано міністерству сільського господарства УРСР, а згодом — приміщення зайняла організація «Гідросільелектро». ⁶⁸

У 1947 році віруючі червоноармійської громади (їх молитовний будинок у цьому ж році був переданий районній раді) були об'єднані із жилианською громадою (її будинок був забраний

залізничним райвиконкомом під бібліотеку у 1949 році), а потім ці дві групи були приєднані до церкви ЄХБ по вулиці Леніна 53-А (у якій теж відібрали будинок). Як наслідок, 830 осіб змушені були перейти до молитовного будинку по вулиці Спаській, 6. Умов для відправлення служби не існувало, бо більше тисячі віруючих фактично насильно втиснули до приміщення площею 110 м². ⁶⁹ У будинку по вулиці Леніна 53-А у окремому приміщенні залишився проживати старший пресвітер ЄХБ в УРСР О.Андрєєв. Варто зазначити, що Андрєєв поєднував власну квартиру із службовою канцелярією церкви ЄХБ. Після постанови ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» міська рада Києва своїм рішенням за №561 від 31 березня 1956 року ухвалила надати Андрєєву відповідну квартиру і приміщення для канцелярії. Однак, це рішення довго не виконувалося. На другу половину 50-х років у Києві не було жодного культового приміщення, де можна було б приймати закордонних представників протестантських церков. Починаючи із середини 50-х років, іноземні церковні діячі протестантів усе частіше відвідують столицю України. ⁷⁰ Усе це стало предметом скарг і наполегливих прохань до влади повернути церкві ЄХБ будинок по вулиці Леніна 53-А або ж дозволити збудувати (на кошти віруючих) новий (але у цьому ж районі). Уповноважений РСРК в УРСР П.Вільховий виступив проти виділення церкві ЄХБ у Києві ділянки землі для забудови. Разом із тим уповноважений запропонував передати віруючим замість будинку по вулиці Леніна 53-А споруду на вулиці Ворошилова 7-А — приміщення колишньої караїмської кенаси, яке через відсутність справжнього господаря ніким не використовувалося, довгий час не ремонтувалося і руйнувалося. ⁷¹ Цей молитовний будинок також мав трагічну історію. У роки сталінських репресій громаду віруючих караїмів було ліквідовано. Будинок лишився порожнім. Під час фашистської окупації його зайняла релігійна громада АСД, відремонтувала і розпочала свої служби. У 1947 році адвентисти були виселені з будинку. Уповноважений РСРК в УРСР ставив питання про доцільність використання споруди Комітетом у справах мистецтва при міністерстві культури УРСР. Минав час, будинок занепадав. Ні Комітет у справах мистецтва, ні міністерство культури не виявило достатньої уваги до нього. Офіційно, приміщення колишньої караїмської кенаси було передане міністерству культури під склад бутафорії і майстерню для ремонту реквізиту драматичного театру ім. І.Я.Франка. Як зафіксували працівники РСРК, будинок увесь час стояв зачинений, дедалі більше руйнувався і потребував великих капіталовкладень і капітального ремонту. ⁷² Варто зазначити, що ця споруда перебувала на обліку архітектурного управління УРСР як цінна історична пам'ятка. Слід звернути увагу, що уповноважений РСРК в УРСР у своїй довідці за №0123 від 24 квітня 1956 року першому заступнику Голови РМ УРСР М.С.Гречусі, пропонує вирішити питання із передачею приміщен-

ня церкві ЄХБ саме у квітні-травні 1956 року.⁷³ Коли уважно вивчити питання передачі цього приміщення, тактика властей стає зрозумілою. По-перше, приміщення на Ворошилова 7-А — занедбане і розбите, а духовний центр церкви ЄХБ в Україні, не маючи вибору, погодився відремонтувати і облаштувати (за власні кошти!) будинок, пристосувавши його для відвідин закордонними релігійними делегаціями. По-друге, духовний центр ЄХБ перевів у це приміщення більше 300 віруючих із Спаської вулиці, чим дещо розрядив ситуацію і припинив потік скарг. По-третє, на початок червня 1956 року із СРСР до США відбула релігійна делегація на чолі з митрополитом М.Крутицьким. До її складу входив і старший пресвітер ЄХБ в Україні О.Андрєєв. Передачею ЄХБ приміщення влада демонструвала «гарне ставлення» до протестантів, на фоні візиту їх керівника за кордон.

Зрештою, відома історична пам'ятка була збережена від руйнації, про що швидко відрепортували відповідні чиновники. Отже, у відносинах із церквою власті досить вміло використовували ситуацію на свою користь.

Таким чином, «хрущовська відлига» 50-х років не покращила становища протестантів. Держава застосовувала до церков відомий принцип — «поділяй і володарюй». Партійні та радянські функціонери прагнули різними способами локалізувати й обмежити релігійний рух. Спрощене тлумачення офіційною ідеологією релігійного феномену як пережитку минулого було обґрунтуванням і відповідної політики.⁷⁴ У 50-х роках держава ретельно готувалася до нового, великого наступу на церкву. Це виявилось в масовій антирелігійній кампанії, яка розгорнулася в СРСР і Україні на межі 50-х – 60-х років.

Примітки

1. Митрохин Л.Н. Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки). — СПб.: РХГИ, 1997. — С.397.
2. Там само.
3. Державний архів Луганської області (далі ДАЛО). - Ф.р-2626, оп.1, спр.1.- Арк.2.
4. Там само.
5. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. — Львів: Просвіта, 1995. — С.254.
6. Митрохин Л.Н. Назв. праця. — С.401.
7. Там само.
8. Там само.
9. Савинский С.Н. История русско-украинского баптизма. — Одесса: Одесская Богословская Семинария, «Богомыслие», 1995. — С.115-116.
10. Там само. — С.117.
11. Там само. — С.115.
12. Митрохин Л.Н. Баптизм. — М.: Политиздат, 1974. — С.77.
13. Митрохин Л.Н. Баптизм: история и современность (философско-социологические очерки). — СПб.: РХГИ, 1997. — С.402.
14. Основы религиоведения: Учеб. /Ю.Ф.Борунков, И.Н.Яблоков, М.П.Новиков и др.; под ред. И.Н.Яблокова. — М.: Высшая школа, 1994. — С.156.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ).- Ф.1, оп.24, спр.4494.- Арк.261-262.
16. Любащенко В. Назв. праця. — С.270-271.
17. Вільховий Ю.В., Год Б.В. До питання про об'єднання п'ятидесятників із союзом євангельських християн-баптистів (II пол. 40-х – середина 50-х рр.)// Історія України: маловідомі імена, події, факти. — К.: Рідний край, 1999, вип. 7. — С.147.
18. ЦДАГОУ.- Ф.1, оп.23, спр.4555.- Арк.348.
19. Там само.- Арк.346.
20. Там само.- Арк.348.
21. Глассолалія — у п'ятидесятників — це говоріння на інших мовах під час служби, що є неодмінним знаменням хрещення святим духом.
22. Митрохин Л.Н. Назв. праця. — С.406.
23. История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М.: Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов, 1989. — С.234.
24. ЦДАГОУ.- Ф.1, оп.23, спр.4555.- Арк.349.
25. Вільховий Ю.В., Год Б.В. Назв. праця. — С.148-149.
26. Савинский С.Н. Назв. праця. — С.120.
27. Братский вестник. — 1946. — №2. — С.42.
28. Там само. — №3. — С.10.
29. Савинский С.Н. Назв. праця. — С.119-120.
30. Ипатьев А.Н. Меннониты. — М.: Мысль, 1978. — С.162.
31. Братский вестник. — 1963. — №6. — С.42-43.
32. ДАЛО.-Ф.р-2626, оп.1, спр.1.- Арк.15.
33. Там само.- Арк.18.
34. Там само.- Арк.19.
35. Там само.- Арк.20.
36. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОВ України). -Ф.4648, оп.4, спр.24.- Арк.2.
37. Там само.- Арк.9.
38. Там само.- Арк.14.
39. Там само.- Арк.6-7.
40. Там само.- Арк.22.
41. Там само.- Арк.31-33.
42. ЦДАГОУ.-Ф.1, оп.23, спр.4556.- Арк.125.
43. Там само.- Арк.126.
44. Там само.
45. Там само.- Арк.127.
46. Пащенко В.О. Православ'я в новітній історії України. — Ч. I. — Полтава, 1997. — С.222-223.
47. Там само. — С.265.
48. ЦДАГОУ.-Ф.1, оп.23, спр.4556.- Арк.113.
49. Там само.- Оп.24, спр.4038.- Арк.76.
50. Там само.- Спр.4263.- Арк.243.
51. Там само.- Спр.4494.- Арк.343.
52. Там само.
53. ЦДАВОВ України.-Ф.4648, оп.4, спр.189.- Арк.5.
54. Там само.- Арк.7-10.
55. Там само.- Арк.16-18.
56. Там само.- Арк.20-34.
57. Там само.- Арк.35-37.
58. Там само.- Арк.42-48.
59. Там само.- Арк.56-63.
60. Там само.- Арк.127-128.
61. ЦДАГОУ.-Ф.1, оп.24, спр.4494.- Арк.263-264.
62. Там само.
63. Там само.
64. Там само.-Спр.4263.- Арк.272.
65. ЦДАВОВ України.-Ф.4648, оп.2, спр.5.- Арк.2.
66. Там само.
67. Там само.- Арк.3.
68. ЦДАГОУ.-Ф.1, оп.24, спр.4263.- Арк.120.
69. Там само.
70. Там само.
71. Там само.- Арк.120-121.
72. Там само.
73. Там само.
74. Історія релігій в Україні: Навчальний посібник / А.М.Колодний, П.Л.Яроцький, Б.О.Лобовик та ін.; За ред. А.М.Колодного, П.Л.Яроцького. — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — С.380.